

В.П. САМОКИШ

(Одеський національний
університет імені І.І. Мечникова)
(Науковий керівник професор Є.Л. Стрельцов)

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОГО ОБ'ЄКТА

Ключові слова: кримінальне право, злочини проти довкілля, родовий об'єкт.

Одним з елементів складу злочину є його об'єкт, який має багатопланове кримінально-правове значення. Кожний суб'єкт при вчиненні злочину завжди наносить або ставить під погрозу нанесення шкоди чи збитку певному об'єкту, що охороняється кримінальним законом.

У теорії сучасного кримінального права домінуючим підходом є визначення поняття об'єкта злочину як тих суспільних відносин, на які посягає злочин [1, 105; 2, 88]. При цьому В.Я. Тацій відзначав, що за допомогою кримінального права охороняються далеко не всі суспільні відносини, які поставлені під охорону діючого кримінального законодавства [3, 78]. Такої ж думки дотримується П.П. Михайленко, який визначав, що загальним для всіх злочинів об'єктом є сукупність суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом [4, 109]. Низка вчених поряд із суспільними відносинами об'єктами злочинів визнають і їхніх учасників [5, 40].

У юридичній літературі можна зустріти такі поняття, як «об'єкт злочину» і «об'єкт кримінально-правової охорони». Як правило, у кримінально-правовій науці зазначені поняття використовуються як тотожні, тобто такі, що визначають одне явище дійсності і співпадають за обсягом та змістом. Так, А.А. Піонтковський стверджував, що суспільні відносини як об'єкт

кримінально-правової охорони та об'єкт злочину тотожні [6, 245].

Разом з тим, деякі учені в своїх роботах, які з'явилися останнім часом, не підтримують дану точку зору. Зокрема, Є.Л. Стрельцов дотримується позиції, згідно з якою суспільні відносини, що перебували в сфері кримінального права, можуть виступати як об'єкт злочину, так і як об'єкт кримінально-правової охорони.

Суспільні відносини стають об'єктом кримінально-правової охорони відтоді, коли кримінальне право, яке покликано охороняти саме ці суспільні відносини, набуває чинності, тобто вони здобувають таку якість із того моменту, коли кримінальний закон взяв їх під свою охорону.

Поки немає злочинного посягання, суспільні відносини існують як об'єкт кримінально-правової охорони, а вже після вчинення злочину ці відносини виступають як об'єкт злочину. Між об'єктом злочину і злочинним діянням існує постійний зв'язок: поки немає злочину, злочинних дій — немає і об'єкта злочину, відбувається злочин — з'являється об'єкт цього злочину. Таким чином, об'єкт злочину — це суспільні відносини, охоронювані КК України, на які посягає злочинне діяння [7, 81].

Так само А. В. Ушаков вказує, що суспільні відносини стають об'єктом охорони

з моменту прийняття норми, що встановлює кримінальну відповідальність за конкретний вид злочину, а об'єктом злочинів суспільні відносини стають у випадку здійснення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цією нормою [8, 112].

Однак, незважаючи на рішення, що з'явилися, проблема розмежування зазначених вище понять, майже непорушною залишається запропонована В.Д. Меньшагіним класифікація об'єктів злочину «по вертикалі» на загальний, родовий, безпосередній. Підставою такої класифікації є те, що вся сукупність суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом, їхні окремі групи та конкретні суспільні відносини повною мірою відповідають взаємовідносинам філософських категорій «загального», «особливого» («спеціального») і «окремого» («конкретного») [9, 98—99]. Цій класифікації відповідає конструкція Кримінального кодексу України: загальний об'єкт — особлива частина, родовий — розділ особливої частини, безпосередній — кримінально-правова норма, що закріплює безпосередній склад злочину.

Загальним об'єктом злочинів, згідно зі ст. 1 КК України виступає комплекс найбільш важливих, істотних суспільних відносин, які перебувають під охороною Кримінального кодексу: права і свободи людини та громадянина, власність, громадський порядок і громадська безпека, навколишнє середовище, конституційний лад України.

Поняттям родового об'єкта злочину охоплюється коло схожих або однорідних відносин, які становлять певну сферу громадського життя та за загальним правилом охороняються єдиним комплексом пов'язаних між собою та доповнюючих одна одну правових норм. Однорідність відносин визначається на основі реально існуючих об'єктивних критеріїв, серед яких виділяють: спільність або схожість учасників відносин, а так само відповідність або схожість соціальних інтересів, що становлять зміст суспільних відносин.

Значення родового об'єкта визначається в першу чергу тим, що він дозволяє провести основну класифікацію всіх злочинів і кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за здійснення злочинів. Визначення родового об'єкта дозволяє також встановити значення об'єднаних ним суспільних відносин для інтересів держави та суспільства, що у свою чергу визначає характер і ступінь суспільної небезпеки злочинних посягань, тяжких або суспільно небезпечних наслідків, які наступили [10, 74—75].

Відповідно до вказаних вище факторів та згідно з назвою розділу VIII Особливої частини КК України «Злочини проти довкілля» можна припустити, що родовим об'єктом екологічних злочинів, передбачених ст. 236—254 КК України, виступає довкілля. Останнім часом, і більшість вітчизняних дослідників з цим погоджуються [11, 69—70], термін «довкілля» вживається замість словосполучення «навколишнє природне середовище». Ці поняття є тотожними за змістом, але «довкілля» більш лаконічне. Прикладом застосування цього терміна і є зазначений розділ Кримінального кодексу України. В нашому дослідженні дані терміни будуть вживатися як рівнозначні.

У юридичній літературі можна зустріти твердження, що об'єктом екологічних злочинів є самі природні багатства [12, 262]. Позиція тих авторів, які вважають об'єктом зазначених злочинів природні ресурси, а саме: ліс, воду, повітря, надра, рибу, тварин, уявляється невірною, оскільки в цьому випадку не проводиться ніякого розмежування між об'єктом і предметом злочинного посягання.

Більш того, відповідно до однієї з висловлених у науковій літературі точок зору під екологічним злочином варто розуміти «передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на навколишнє середовище і його компоненти, раціональне використання та охорона яких забезпечують оптимальну життєдіяльність людини,

що полягає у безпосередньому використанні природних об'єктів як соціальної цінності та приводить до їхніх негативних змін» [13, 70]. Немає сумнівів у тому, що в даному визначенні авторами переслідувалася мета відбити сутність екологічних злочинів. Однак воно уявляється не зовсім точним, оскільки як об'єкт злочинного посягання тут виступає предмет злочину, а не охоронювані кримінальним законом суспільні відносини в сфері екології. Крім того, автори обмежуються лише оптимальною життєдіяльністю людини, але ж людина — це одна з живих істот, і керуватися цілями лише його нормального існування було б не зовсім вірно.

С.Б. Гавриш вважає, що кожен екологічний злочин посягає на природне середовище України в цілому, завдаючи йому збиток. Тому родовим об'єктом екологічних злочинів вчений визнає, насамперед, навколишнє природне середовище України: «Це спільне для народу України, охоронюване кримінальним законом благо є його неперехідною цінністю і національним надбанням» [11, 69]. Таким чином, він родовим об'єктом для злочинів проти довкілля визначає не суспільні відносини, а навколишнє природне середовище України як благо (така позиція вченого вже коментувалася вище). Але і в даному випадку, не дуже чітко відслідковується розбіжність між об'єктом злочинів та їх предметом.

Зрозуміло, що вітчизняні вчені спираються, в першу чергу, на положення Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [14], який визначає довкілля як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси.

Що ж до визначення родового об'єкта екологічних злочинів, то, на нашу думку, найбільш вдалим і позбавленим вказаних недоліків є визначення, викладене у По-

станові Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 р. «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля», де, зокрема, вказувалося: «Злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною» [15].

Але, на наш погляд, і наведене визначення потребує удосконалення.

Зокрема, С.Б. Гавриш пропонує подвійний родовий об'єкт для злочинів проти довкілля. Вчений зазначає, що екологічні злочини посягають на два родових об'єкти: природне середовище як певну сукупність екосистем і природних об'єктів та екологічну безпеку як певний (оптимальний) стан природного середовища, що забезпечує йому і людині сприятливі (нормальні) умови для життєдіяльності та розвитку [11, 169].

Позиція С. Б. Гавриша про подвійний характер родового об'єкта екологічних злочинів нам видається слушною, але з урахуванням наведених положень Постанови Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 р. та власних міркувань ми пропонуємо наступне бачення цього поняття:

Родовими об'єктами злочинів, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України виступають:

по-перше, суспільні відносини у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів;

по-друге, суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки, а саме: запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, гарантування стабільної сприятливої екологічної ситуації для існування живих істот у всій повноті біологічного різноманіття.

Список літератури:

1. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш, Л.М. Кривоченко, В.А. Ломако, М. І. Панов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.П. Тихий. — 2-е вид., переробл. та доповн. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 479 с.
2. Уголовное право Украины: Общая часть: учебник / [отв. ред. Я.Ю. Кондратьев; под ред. В.А. Клименко, Н.И. Мельника]. — К.: Атика, 2002. — 448 с.
3. *Тацій В.Я.* Объект и субъект преступления в советском уголовном праве / В. Я. Тацій. — Харьков: Вища школа, изд-во при ХГУ, 1988. — 196 с.
4. *Михайленко П.П.* Уголовное право Украины: Общая часть / П.П. Михайленко. — К.: РИО МВД Украины, 1995. — 249 с.
5. Советское уголовное право: Общая и особенная части : учебник для средних специальных учебных заведений / Ю.В. Солопанов, Г.Г. Криволапов, Е. А. Худяков, И.М. Васильев ; под ред. Ю.В. Солопанова. — М.: Юрид. лит., 1981. — 464 с.
6. *Пионтковский А.А.* Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А.А. Пионтковский. — М.: Госюриздат, 1961. — 666 с.
7. Уголовное право Украины: Общая часть: учебник / [отв. редактор Е. Л. Стрельцов]. — Харьков: Одиссей, 2009. — 344 с.
8. Уголовное право. Общая часть: учебник / С.В. Афиногенов, Л.Д. Ермакова, Э.Н. Жевлаков, Б.В. Здравомыслов [и др.]; под ред. Б.В. Здравомыслова, Ю.А. Красикова, А.И. Рарога. — М.: Юрид. лит., 1994. — 535 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько, О.О. Дудоров, В.А. Клименко, В.М. Коробенко, М.І. Мельник, А.А. Музыка, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий. — К.: Правові джерела, 2002. — 431 с.
10. *Тацій В.Я.* Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система / В.Я. Тацій. — Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1984. — 231 с.
11. *Гавриш С.Б.* Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. — К., 2002. — 635 с.
12. Советское уголовное право. Особенная часть: учебник: / [под ред. В.Д. Меньшагина, Н.Д. Дурманова, Г.А. Кригера. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. — 471 с.
13. *Дубовик О.Л.* Причины экологических преступлений / О.Л. Дубовик, А.Э. Жалинский; отв. ред.: О.С. Колбасов. — М.: Наука, 1988. — 240 с.
14. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 41. — Ст. 546; 1993. — № 26. — Ст. 277; 1996. — № 15. — Ст. 70; 1998. — № 11—12. — Ст. 41; 1998. — № 34. — Ст. 230; Урядовий кур'єр. — 18 червня 2003 р. — № 110.
15. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 р. // Вісник Верховного Суду України. — 2005. — № 1.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвящена дослідженню поняття оточуючої середовища в її кримінально-правовому розумінні. Осуществлен обзор современных проблем определения этого объекта

уголовно-правовой охраны. Дается собственное определение родового объекта преступлений раздела VIII УК Украины.

SUMMARY

Article is devoted research of concept of environment in its criminally-legal understanding. The review of modern problems of definition of this object criminally-right protection is carried out. Own definition of patrimonial object of crimes of section VIII of Criminal Code of the Ukraine is made.

*Рекомендовано кафедрою
кримінального та адміністративного права*

Подано 02.12.2010.